

DENISE SCHMANDT-BESSERAT, *Before Writing*, vol. I. *From Counting to Cuneiform*. University of Texas Press, Austin, 1992, XI + 269, 4^o¹

Иако досега има безброј студии посветени на тематиката околу појавата на првото писмо во светов, сè уште не може да се каже дека се дефинитивно решени прашањата *кога*, *каде* и *како* се зародило, или зараѓало писмото. Потребата од нови истражувања во врска со овие, секогаш актуелни, проблеми не престанала, зашто археологијата, особено во последно време, открива многубројни факти кои фрлаат нова светлина врз нив.

Раскопките на Германската археолошка експедиција во Месопотамија, посебно во Ур(ук), почнувајќи од 1928 година наваму, изнесоа на видело многубројни факти, значајни за разбирањето како се зародила писменоста и цивилизацијата во овој крај. Сумерологот А. Falkenstein во 1936 год. ги објави архајските текстови од Ур (*Archaische Texte aus Uruk*). Потоа следуваа и други изданија и интерпретации на сумерските клинописи. Но нивните истражувања го оставија отворено прашањето *како* се појавило писмото, дефинитивно оформено во систем. Неговата предисторија не беше позната. На оваа проблематика Denisse Schmandt-Besserat (почнувајќи од 1974 год. кога ги објавила првите свои трудови) ѝ посветила околу 20 години за систематски, минуциозни студии како на терен, така и во големите светски музеи, каде што се чуваат археолошките наоди. Преку тие свои задлабочени истражувања таа откри еден систем на „предметно броење“ којшто се употребувал во текот на еден период долг околу 4000 години пред дефинитивното оформување на клинописот. Резултатите од своите повеќегодишни истражувања таа ги објавува во I-от том на оваа книга, а во II-от ќе следува подробна аргументација и илустрација на системот.

Во овој том авторката го расветлува периодот непосредно пред појавата на првото засега познато, *сумерско писмо*. Според последните научни сознанија општоприфатено е дека тоа се појавило кон крајот на четвртиот милениум (околу 3.100 година) пред Хр. во јужниот дел на Месопотамија покрај Персискиот Залив, каде што во тоа време цутела сумерската држава. Меѓутоа, малку беше познато што му претходело на овој чудесен изум, без кој не може да се замисли никаква цивилизација и култура.

Книгата под горниот наслов претставува обид да се проникне во тој темен период. По долготрајни ентузиазирани проучувања на археолошките наоди од тоа време на Средниот и Предниот Исток, авторката открива дека сумерското писмо не се појавило туку така одеднаш и *ex nihillo*, туку нему му претходел долг период, кога информации се пренесувале преку еден систем на броење со глинени фигурки – симболи, што таа ги нарекла *tokens*. Долго време таа со жар анализираше и класифицирала околу 8000 такви фигурки од 116 локалитети во Иран, Ирак, Либан, Турција и други места на Предниот Исток и открила дека тие фигурки за броење биле прв изум и извор за апстрактно бележење на бројки, од кои се развило и првото месопотамиско писмо.

¹ Сметам за пријатна должност и од ова место да му искажам искрена благодарност на Проф. Т. G. Palaima, којшто ми ја испрати оваа драгоценост студија за приказ во Ж. А.

Резултатите, изложени прегледно во овој том, се претставени објективно и критички во *Прегговорой* од W. W. Hallo. Во мошне содржајниот Увод (стр. 1-13) авторката ја образлага својата нова теорија на т.н. *tokens*, наспроти теоријата на W. Warburton за постепениот развој на писмото од пиктограски, преку упростени идеографски до фонетски знаци. Неговата теорија суверено се подржа во научниот свет околу 250 години (од 1738 па до денес). Авторката, меѓутоа, наоѓа дека не од пиктограми, а од систем на фигурки, кои означувале еден вид предметно броење, се развило првото писмо. Според неа системот се оформувал постепено, паралелно со развојот на поледелството, кога луѓето имале во изобилство материјал, глина, која може да се обликува на разни начини.

Ваквиот систем на нумерички ознаки потекнува уште од неолитскиот период, што се гледа од најстарите фигурки, извајани од камен. На нив укажал во 1972 год. P. Amiet (*Glyptique Susienne I*), којшто ги поврзал со глинените фигурки-калкули и тоа, всушност, ѝ послужило на D.Sch.-B. како краеаголен камен за нејзината теорија. Според неа непосреден претходник на писмото бил системот на симболи, мали артефакти, моделирани од глина, врз кои често биле врежувани црти и други знаци, а потоа печени. Глинените фигурки можеле да се оформуваат во различни видови многу полесно отколку природните камчиња и, воедно да ја развиваат инвенцијата кај луѓето. D. Sch.-B. откри 16 главни видови на такви симболи-калкули: конусни, топчести, плоски, цилиндрични, јајцевидни, четворострани, купести, спирални, ромбоидни, како и имитации на садови, животни, оружја и др. Некои од овие основни видови се документирани со по 20-50, а дисковидните со околу стотина варијанти. Така, таа открила околу 500 варијанти на такви фигурки-калкули. Тие служеле за евидентирање добиток, разни стоки и предмети, т.е. за водење на едно примитивно книговодство во неолитската предисториска епоха. Системот со својата димензионалност го овозможувал тоа. Фигурките едновремено покажувале и број и предмет, а бидејќи биле независни од фонетиката, со нив можеле да се служат луѓе што зборувале разни јазици, само ако го разбирале системот на симболите.

A.L. Oppenheim, проф. од Чикашкиот универзитет, уште во 1959 год. има објавена една интересна статија во *Journal of Near Eastern Studies* (18, 121-128) за начинот како се регистирале бројки и предмети на Предниот Исток во II милениј пред Хр., а традицијата за таквиот начин на бележење води потекло од многу постаро време. Имено, тој опишувал една заоблена, јајцевидна глинена топка, откриена во 1920 во Нуци, северно од Вавилон, покрај една друга глинена плочка со клинопис, која се однесува за иста содржина, т.е. попис на ситниот добиток на Puhisenni, син на Musaru: 21 објагнета овца, 6 женски јагниња, 8 полнолетни овни, 4 машини јагниња, 6 окозени кози, 1 јарец и 3 женски јариња. На крајот следувал печат на овчарот Ziqaru. При тоа е констатирано дека во глинената топка се наоѓале 49 фигурки од различна големина, кои наполно одговараат на горниот опис. За D.Sch.-B. овој документ претставува клуч за разбирање на ваквиот административен систем, како каменот од Розета што му послужил на Шамполион за дешифрирање на египетските хиероглифи. Одовде се гледа дека имало двојно книговодство: со клинописен запис, но и со фигурки-симболи (од стариот начин за бележење бројки), кои се чувале во глинените омоти, со ознаки врз нив за содржината што се наоѓала внатре и со втиснат печат.

Во книгата, поделена на три дела: 1. Евиденција, 2. Интерпретација и 3. Артефакти, се подробно опишани и илустрирани со одлични фотографии и цртежи сите тие различни симболи. Општ заклучок е дека тие претставуваат знатно поголем прогрес по однос на постарите начини за пренесување информации со камчиња, дрвчиња, или рабуши, кои не отишле подалеку од еднодимензионалноста. Според D.Sch.-B. цилиндричните и долгманестодисковидните фигурки означуваат глави ситен добиток (овци, кози) без спецификација на нивната возраст и пол, а сплесканиот диск означувал цело стадо, веројатно со определен број глави; конусните претставувале мала мера жито, сферичните – голема мера жито, можеби товар; јајцевидните означувале грниња масло, тетраедрон – единица за еднеделна работа итн. Фигурките во форма на садови, глави на животни и оружја се лесно препознатливи, слични на пиктограми. Така, наместо камчиња, полжавчиња или рабуши, сега рачно изработени фигурки во разни форми со преносно значење, многу попрецизно предавале двојна информација.

Симболите (tokens) биле предвесници на пиктограмите. Секоја фигурка имала свое значење, како и пиктограмите во подоцнежните графички системи. Сепак, најголема новина бил фактот што тие претставувале *систем*. Тој систем функционирал така, што со установените форми на фигурки пренесувал информација за различни категории на продукти, број и величини, што порано не можело да се предаде со дотогашните средства. Освен тоа системот бил отворен, така што секогаш можеле да се додаваат нови симболи во различен вид и со посебно значење. Тоа е најстар *ког*, составен од условни знаци за пренесување информации.

Значајно е и тоа, што калкулите, употребувани за ваква цел, не биле природни предмети, а артефакти. Со развојот на економијата и во зависност од нејзините потреби, еволуирале и средствата за водење евиденција во полделството, сточарството, занаетчиството и други социоекономски гранки. Начинот на чување на калкулите бил двоен: Едни од нив се продупени и се чувале нанижани на врвка, а други, како што спомнавме, се затворале во специјални глинени омоти, пликови, јајцевидни и цилиндрични садови, што би одговарале на современите фасцикли. Врз површината на тие топчести омоти, уште додека глината била мека, се втиснувал печат, а се врежувале и други ознаки за нивната содржина и потоа се печеле како и фигурките. Досега се најдени околу три дузини вакви омоти со разновидни фигурки-симболи во нив.

Најстарите симболи (tokens) биле прости геометриски фигурки, конусни и/или многустрани. Ретко кои од нив личеле на реални предмети што се броеле. Односот меѓу знаците и предметите бил апстрактен и условен според принципот: еден знак = еден предмет; една форма = еден специфичен вид на материја, продукт; стока (жито, течност) и сл. Фигурките се повторувале толку пати, колку што изнесувал вкупниот број на предметите. Така, во системот на броење и трансакции требало да се собираат заедно единиците од секој посебен вид на фигурките. Кон крајот на IV милениум пред Хр. знаците станале премногу сложени, што се гледа од големиот број на различни подвидови (околу 500). Веројатно имало симболи кои означувале збир на брени предмети или мерени материји. Во оваа фаза на нумерички систем со разнобразни ознаки D.Sch.-B. гледа веќе зародоци и на писмо во Месопотамија. Огромниот доказан материјал е мошне сугестивен и убедлив.

Омотите од Суса со фигурки внатре, зарези со нумеричка вредност и симболични идеографски знаци врежани на нивната површина, претставуваат значаен скок во развојот на писмото. Замената на фигурките со врежани знаци на површината од омотите била веќе прв самостоен чекор кон фонетско предавање на информации. Одвај негде кон крајот на IV милениум луѓето увиделе дека не се неопходни глинените омоти за да чуваат во нив фигури, штом такви информации можеле да бидат одбележени на нивната површина. Поради тоа „пликовите“ биле елиминирани, а наместо нив се правеле глинените плочки на кои се врежувале знаци слични на пиктограми. Според D.Sch.-B., всушност, идејните и фонетските знаци не биле слики на самите предмети, а на фигурките што се чувале во омотите. Има случаи кога самите фигурки се втиснувале на површината од омотите или на плочките пред да бидат испечени, исто како што правеле отисоци и со печати.

Така, писмото резултирало не само од новите бирократски потреби, туку и од пронаоѓањето на средство за посебно бележење на бројки. Изброените предмети и ознаката на квантитет, кои порано се предавале заедно, најпосле биле разделени, за што биле потребни два вида знаци – еден што ја определувал стоката, а друг – количината (бројот). Врежаните клинесте знаци не се повторувале како фигурките во сразмер 1:1, а само со еден симбол за видот на стоката, на пр. грне масло, додека бројот на грињаџа се предавал со клинописни засеци пред него. Така, системот за бележење единици на стоки еволуирал со ново апстрактно значење, а тоа, всушност, претставува и вистинско писмо. Авторката често нагласува дека сумерското писмо не било развиено од пиктограми, како што тврдел Warburton, а од фигурките со двојно значење. Таа уште забележува дека потребата за пишување не се појавила прво во развиени градови, а околу 5000 години пред тоа, со појавата на поделството. Потоа писмото еволуирало во зависност од socioeconomicките и мисловните промени кај луѓето. Крајниот резултат на студијата е дека писмото се развило од бројки, на што алудира и поднасловот на книгата: *Ог броење до клинопис*.

Теоријата на D.Sch.-B., поткрепена со многубројни конкретни факти, претставува револуција во досегашните сфаќања за појавата на првото писмо. Во неколку написи, објавени во разни американски списанија (*Syro-Mesopotamian Studies, Scientific American, The American Journal of Archaeology, Biblical Archaeologist, Visible Language* и др. од 1977–1986) авторката дала прелиминарни соопштенија на својата револуционерна теорија. Во почетокот таа била пресретната со резерви од страна на авторитетни специјалисти за оваа проблематика (меѓу кои и на I.J.Gelb). Сосема е природно така да реагираат луѓето што целиот свој живот застапувале поинакви тези. Конкретниот археолошки материјал, врз основа на кој е изградена теоријата на D.Sch.-B., меѓутоа, е мошне показателен. Нови наоди, навистина, можат да доведат до извесни корекции во интерпретацијата на одделни категории од фигурките, но не може да се оспори основниот заклучок дека сумерското писмо не се појавило одеднаш како оформен систем, а имало свој претходник од еден нумерички систем со кој се предавале заедно податоци како за предметот така и за бројот. Еволуцијата на тој систем со фигурки (tokens), подоцна и со посебни нумерички знаци, е наполно убедливо образложен и аргументиран од авторката. Тоа го признава и W. W. Hallo во Предговорот на оваа книга.

Големиот експерт за егејските линеарни писма, Е. Л. Bennett, воопшто не се сомнева во исправноста на системот. Разгледувајќи ја оваа теорија (*Minos* 27–28, 1992–3, 334–337) тој забележува дека зачудува фактот што овој нумерички систем се раширил на огромна територија по целиот Среден и Преден Исток и се употребувал во текот на 4000 години во иста форма. Тој допушта дека ваков систем за регистрирање предмети и бројки можел независно да се јави и на други места (на Далечниот Исток, Америка и др.). Во него тој гледа зародок на писмо и допушта дека таков можел да биде развојот и на егејските линеарни писма, чие потекло е сè уште нејасно. При тоа не ја исклучува можноста и на директно влијание од Месопотамија на Крит. Неоспорен факт е дека нумеричките знаци на критските писма се, речиси, идентични со оние во писмата од Месопотамија, при сè што егејските писма се јавуваат во многу понапредната фаза, зашто се и од подоцнежнo време (по околу 1400 години).

Материјата што се третира во оваа книга е специфична, но таа навлегува во мошне сериозни проблеми од интерес не само за археолози, туку и за лингвисти, историчари, културолози, па дури и на психолози. Напишана мошне прегледно и конструирана логично и убедливо, таа го привлекува вниманието на широк круг читатели. Подробните индекси на крајот го олеснуваат нејзиното користење. Технички е многу добро уредена и перфектно илустрирана со фотографии и цртежи. Пожелуваме поскоро да се комплетира и со следниот том.

П. Хр. Илиевски
 Кеј „13 ноември“, 20/11, Скопје.

JOHN CHADWICK, *Lexicographica Graeca. Contributions to the Lexicography of Ancient Greek*, Clarendon Press, Oxford 1996, VI + 343, 8°.

Ова е животно дело на авторот, плод на полвековен кондензиран филолошки опит. Книгата, која избобилува со луцидни и прогресивни идеи, е напишана со родителски грижи за помладите генерации и за напредокот на класичните студии. Таа е резултат од неговите студии на грчкиот јазик во текот на целиот негов живот. Непосреден поттик, пак, за оформување на ваков лексикографски труд му дал проектот за составување на нов *Supplement* на стандардниот *Greek-English Lexicon* од Н. G. Liddell – R. Scott – H. S. Jones (во понатамошниот текст *LSJ*), зашто е констатирано дека Суплементот на Е. А. Barber од 1968 содржи многу недостатоци. Во краткиот *Прегovor* J. Chadwick забележува дека одамна бил свесен за недостатоците и на капиталниот речник од *LSJ*, но не очекувал дека неговите напори ќе го доведат до толкав голем број на емендации. „Време е“, вели тој, „да се запре со побожното преклонување пред овој споменик и тој да се замени од речник со нова, посовремена структура“. Лексикографските принципи, врз кои треба да биде составен таквиот речник, ги има изложено мошне прегледно во *Уводот* на книгава (стр. 1–30).